Ярослав ЧАЙКОВСЬКИЙ,

ПРОБЛЕМИ І НАПРЯМКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВЕРНЕННЯ БАНКІВСЬКОГО КРЕДИТУ

Один з найважливіших принципів банківського кредитування полягає у тому, що наданий кредит має бути повернуто у чітко обумовлені в кредитному договорі терміни. Дотримання цього принципу є запорукою успішного функціонування комерційного банку. Про актуальність дослідження проблем і напрямків удосконалення забезпечення повернення банківського кредиту свідчить значна частка проблемних кредитів. Так, сукупна вартість банківських кредитів (за винятком наданих урядові) в Україні дорівнює приблизно 7,8 млрд. грн., або 8,5% від валового внутрішнього продукту. Питома вага безнадійних кредитів у сукупному кредитному портфелі, за деякими оцінками, становить від 11% (НБУ) до 50% (міжнародні організації). Отже, обсяги кредитів, по яких існує загроза дефолту, становить 3,9 млрд. грн., або 4,2% ВВП [4, 233].

Забезпечення повернення банківського кредиту регламентоване Цивільним кодексом України, Законами "Про банки і банківську діяльність", "Про НБУ", "Про заставу", "Про банкрутство", "Про страхування". Але юридичні питання щодо забезпечення кредитів врегульовано не повною мірою. Це стосується невирішених повністю питань іпотеки, механізму реалізації заставленого майна і майнових прав та ін. Недосконаліть українського законодавства щодо механізмів реалізації застави нерідко призводить до збитків кредиторів. У чинному законодавстві України є чимало норм, якими встановлюється перевага боржника над кредитором [3, 27].

Так, згідно з Цивільним кодексом України за договором позики банк передає позичальникові гроші у власність банку, а позичальник не передає предмет застави у власність банку, як це передбачено, зокрема, у країнах англосаксонської системи права.

У разі неповернення боргу реалізувати предмет застави, що не є власністю банку, дуже важко. Так, згідно із Законом "Про заставу", якщо предмет застави не був проданий на торгах, заставлене майно може перейти у власність банку тільки за згодою заставодавця лише за первісною оцінкою його вартості. Положенням Кабінету міністрів України "Про порядок проведення аукціонів (публічних торгів) із реалізації заставленого майна" передбачено, що коли аукціон з продажу заставленого майна двічі не відбувся, то організатор аукціону в п'ятиденний термін повинен повернути виконавчі документи заставодержателю. Згідно з цим документом ціну продажу можна знижувати не більш як на 30% від первісної оцінки.

Але навіть згода боржника на передачу заставленого майна обертається для банку додатковими витратами. Якщо предмет застави відчужується у власність заставодержателя в рахунок погашення боргових зобов'язань, то таке відчуження прирівнюється до купівлі- продажу предмета застави і підлягає обкладнанню ПДВ, що передбачено Законом "Про оподаткування прибутку підприємств". Таким чином, отримати згоду законодавця на перехід права власності на предмет застави можна лише після оплати банком ПДВ, що обчислюється із суми неповернення банку кредитів.

Згідно із Законом "Про заставу" кредитор має право вимагати стягнення боргу за рахунок предмета застави, а не будь-якого іншого майна. Але, відповідно до Закону "Про виконавче провадження" стягнення на заставлене майно може бути звернуто лише за умови недостатності в заставодавця іншого майна.

Згідно із запровадженням податкової застави держава отримує перевагу перед іншими кредиторами на майно боржника.

Відповідно до Закону "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" перш ніж отримати відшкодування за рахунок заставленого майна, кредитор згідно з процедурою банкрутства повинен ужити заходів щодо відновлення платоспроможності боржника.

Згідно з новою редакцією закону про банкрутство порушити процедуру банкрутства банком непросто. Якщо боржник повернув кредитору коштів на суму, не

меншу, як 300 мінімальних заробітних плат, тоді це питання вирішується арбітражним судом.

Кримінальним кодексом України передбачено кримінальну відповідальність керівника–позичальника за невиконання рішення суду про повернення боргу. Банк практично не може керуватися цією нормою, а органи внутрішніх справ рідко порушують справи. Кримінально – процесуальним кодексом не передбачена можливість порушення такої справи безпосередньо судом за заявою кредитора. Однак Законом "Про виконавче провадження" передбачається можливість звернення до суду з поданням державного виконавця про притягнення до кримінальної відповідальності особи, яка умовно перешкоджає виконанню рішення суду.

Оскільки немає норми закону про персональну відповідальність керівника підприємства–боржника за виконання цивільно – правових договорів та угод керованим ним підприємством, то без порушення кримінальної справи також важко застосовувати цивільно–правову відповідальність до нього.

Суперечність у законодавстві, як встановлення у різних законах різних власників на одне і те ж майно юридичної особи перешкоджає застосуванню принципу рівного захисту прав власності та господарювання. Так, згідно із Законом "Про підприємства в Україні" власником майна юридичної особи (підприємства) є сама юридична особа, представлена адміністрацією підприємства, наділеною відповідною компетенцією, а стосовно до Закону "Про власність", то власником майна господарського товариства є колективний власник в особі його органів управління. Таким чином, у разі неповернення суми позички кредитор на практиці має справу з двома власниками одного й того ж майна.

У зарубіжній практиці для оцінки надійності застави як гарантії використовують три критерії: а) співвідношення вартості заставленого майна і суми кредиту; б) ліквідність заставленого майна; в) можливість банку здійснювати контроль за заставленим майном.

Відповідно до цих критеріїв виділяють п'ять груп застави, які характеризують їх різну надійність (див.табл. 1).

Таблиця 1

Критерії оцінки якості заставного механізму

Рейтинг надійності	**Співвідношення між заставленим майном і сумою позики**	**Ліквідність предметів застави**	**Можливість здійснювати контроль за предметом застави**	**Приклади для ілюстрації**
A (високий)	Більше чи рівне 100%	Легко реалізується	Повністю під контролем банку	Грошовий депозит в банку
B	Менше 100%	Ціна може коливатися і можуть виникнути труднощі з реалізацією	–	Котировані цінні папери, передані в банк на зберігання
C	Менше 100%	–	Є проблеми з контролем	1. Некотировані цінні папери 2. Запаси ТМЦ, які є в клієнта
D	Менше 100%	Ціна знижується, є проблеми з реалізацією	Є проблеми з контролем	Запаси ТМЦ, що є в клієнта
E		Ціна знижується	Контроль відсутній	Запаси цінностей, що є в клієнта

Вказану класифікацію заставленого майна залежно від його надійності гарантування повернення кредиту доцільно, на нашу думку, використовувати в практиці комерційних банів України для управління кредитним ризиком.

З нашої точки зору, форма і вид кредиту визначають ризик кожної кредитної операції для банку. Тому НБУ ми пропонуємо встановити ранжування ризику залежно від якості забезпечення виданого кредиту (див. табл. 2).

Таблиця 2

Рівень кредитних ризиків залежно від забезпечення позик

Вид забезпечення по позичці	Ступінь ризику банку, %
Застава державних цінних паперів	10
Реальне (конкретне) матеріальне забезпечення	25
Гарантії і поручительства третіх осіб з відомою платоспроможністю	30
Застава простих векселів покупців, по яких є гарантія банку одержувача	40
Застава акцій підприємств і банків, зареєстрованих на фондовій біржі	40
Куплені в позичальників-векселедержателів товарні векселі	40
Застава переказних векселів, акцептованих платником, по яких є аваль, тобто гарантія банку	50
Страхування відповідальності за непогашення кредиту	від 30 до 80*
* У частині, пропорційній питомій вазі страхової суми в загальній сумі виданої позики, зменшеної на 20 пунктів	

Характер забезпечення кредиту відіграє роль і при визначенні рівня процентної ставки, яка підлягає стягненню з підприємства за користування банківським кредитом. Чим вищий ступінь ризику надання кредиту (залежно від якості забезпечення), тим він дорожчий. Усі ці чинники банки, на наш погляд, повинні враховувати в своїй практичній діяльності.

Перспективи розвитку в Україні різних форм забезпечення поверненості кредиту слід пов'язувати і з оцінкою ризику, який містить кожна з них.

Цікавим щодо цього є досвід Німеччини з використання банками системи трьохбальної оцінки ефективності різних форм забезпечення повернення відповідно до якої встановлюється максимальна межа кредитування. В таблиці 3 наведена диференційована оцінка (в балах) цих форм.

Таблиця 3

Бальна оцінка якості вторинних форм забезпечення повернення кредиту

Форма забезпечення повернення кредиту	Передумови використання	Переваги	Недоліки	Рейтинг якості в балах	Максимальна сума кредиту в % до суми забезпечення
1. Іпотека	а)нотаріальне свідоцтво б)внесення в поземельну книгу	а)стабільність ціни б)неодноразове використання в)простота контролю за зберіганням г)можливість використання платником податків	а)високі витрати за нотаріальне свідоцтво б)важкість оцінки	3	60–80%
2. Застава вкладів, які є у банку, що надав кредит	а)договір про заставу б)ощадна книжка може бути здана в банк на зберігання	а)низькі витрати б)високоліквідне забезпечення	можуть бути проблеми, пов'язані з податковим правом	3	100%
3. Поручительство (гарантії)	а)письмовий договір про поручительство б)письмова гарантія	а)низькі витрати б)участь другої особи у відповідальності в)швидке використання	можуть бути проблеми при перевірці кредитоспроможності поручителя (гаранта)	2	залежно від кредитоспроможності поручителя (гаранта) до 100%
4. Застава цінних паперів	а)договір про заставу б)передача цінних паперів банку на зберігання	а)низькі витрати б)зручність контролю за змінами ціни (при котуванні) на біржі в)легка реалізація	може бути різке падіння ринкової ціни	2	акції – 50 – 60% цінні папери, які приносять твердий процент – 70–80%
5. Уступка вимог з поставки товарів або надання послуг	а)договір про цесію б)передача копії рахунків або списку дебіторів	а)низькі витрати б)при відкритій цесії – швидке використання	а)інтенсивність контролю б)проблеми, пов'язані з податковим правом в)особовий ризик тихої цесії	1	20–40%
6. Передача права власності	а)договір про передачу права власності	а)низькі витрати б)у випадку високої ліквідності – швидка реалізація	а)проблеми оцінки б)проблеми контролю в)використання звернення в суд	1	20–50%

На наш погляд, наявність в арсеналі банківського інструментарію різних форм забезпечення повернення кредиту передбачає правильний з економічної точки зору вибір одного з них у конкретній ситуації.

У банківській практиці Німеччини для цього в момент розгляду кредитної заявки проводять аналіз конкретного позичальника на предмет ризику позики, що видається. Як критерій ризику використовують два показники: фінансовий стан позичальника і якість наявного в нього забезпечення кредиту.

Відповідно до цих критеріїв виділяють три групи підприємств з різним ступенем ризику несвоєчасного повернення кредиту. Це підприємства, які мають:

- бездоганний фінансовий стан, тобто солідну базу власних коштів і високу норму рентабельності;
- задовільний фінансовий стан;
- незадовільний фінансовий стан, тобто низьку частку власних коштів і низький рівень рентабельності.

За наявністю і якістю забезпечення всі підприємства поділяють на чотири групи ризику. Це підприємства, які мають:

- бездоганне забезпечення;
- достатню, але несприятливу структуру забезпечення;
- забезпечення, яке важко оцінюється;
- недостачу забезпечення.

Оскільки для кожного підприємства–позичальника діють обидва чинники, для кінцевого висновку про ступінь кредитного ризику складається таблиця (див. табл. 4).

Таблиця 4

Бальна оцінка якості вторинних форм забезпечення повернення кредиту

Фінансовий стан / Забезпечення повернення	Бездоганний фінансовий стан	Задовільний фінансовий стан	Незадовільний фінансовий стан
Бездоганне забезпечення	1	1	1
Достатня, але несприятлива структура забезпечення	1	2	3
Забезпечення, яке важко оцінюється	1	3	4
Недостатнє забезпечення	1	4	5

Як показує табл. 4, за ступенем кредитного ризику виділяють п'ять типів підприємств. Віднесення до першої групи означає мінімальний ризик, оскільки забезпечується повернення кредиту або за рахунок бездоганного фінансового стану, або за рахунок високої якості наявного в нього забезпечення. У наступних груп підприємств ступінь ризику зростає.

На наш погляд, вказану класифікацію можна використовувати і в практиці роботи українських комерційних банків.

З точки зору фінансового стану можна виділити три групи підприємств, які розрізняються за рівнем рентабельності і наявністю власних ресурсів. Це підприємства, які мають:

- бездоганний фінансовий стан, тобто частка власних коштів і рівень рентабельності вищі від середньогалузевого показника;
- задовільний фінансовий стан, тобто відповідні показники на рівні середньогалузевих;
- незадовільний фінансовий стан, тобто відповідні показники на рівні нижче середньогалузевих.

Виходячи з наявності та якості забезпечення, виділимо чотири групи підприємств. З них три групи підприємств мають достатнє забезпечення, але різну його структуру, а одна група підприємств характеризується недостачею забезпечення.

У перших трьох групах можна виділити підприємства, які мають:

- бездоганне забезпечення, до якого слід віднести переважання в його складі депозитних вкладів, цінних паперів, що легко реалізуються, товарів відвантажених (дебіторських рахунків); валютних цінностей; готової продукції або товарів, що користуються високим попитом;
- достатню, але несприятливу структуру забезпечення, що означає переважання ліквідних коштів першого і третього класу;
- структуру забезпечення, яка важко оцінюється, що означає наявність значних сум затрат виробництва (в сільському господарстві), напівфабрикатів (незавершеного виробництва) або продукції, попит на яку коливається (промисловість), цінні папери, які не котируються на біржі.

Четверта група охоплює підприємства з недостатнім забезпеченням.

Кредитування підприємств, які мають незадовільний фінансовий стан, але віднесених до першого типу внаслідок наявності бездоганного забезпечення, доцільно здійснювати під заставу відповідних цінностей. Певний ризик повернення кредиту в цьому випадку зведений до мінімального.

Підприємства, віднесені до другого, третього і четвертого типів при наявності певного ризику, в цілому є кредитоспроможними. Вони мають економічні передумови для повернення кредиту, які повинні бути закріплені юридично. Але форми забезпечення поверненості кредиту повинні бути диференційованими.

Для підприємств другого типу доцільно використовувати заставу матеріальних цінностей з урахуванням оцінки якості забезпечення.

Для підприємств третього типу доцільно використовувати як заставу цінностей, так і гарантію, а, може, й обидві форми. Вибір форм буде залежати від реального економічного стану: оцінки складу забезпечення і фінансового стану клієнта.

Підприємства четвертого типу доцільно кредитувати під гарантію фінансово стійких організацій, тому що вони мають недостатні власні джерела для погашення позик, або, уклавши договір страхування від ризику неповернення кредиту. Одночасно логічно підвищити процентну ставку за користування позиками. Ці підприємства володіють підвищеним ризиком несвоєчасного повернення кредиту, тому банк повинен приділяти особливу увагу аналізу їх фінансового стану і складу забезпечення.

І нарешті, п'ятий тип підприємств вимагає особливої уваги і з боку банку в зв'язку з високим ступенем ризику. Однак цей тип підприємств також неоднорідний. Одна їх частина при здійсненні реорганізації виробництва і менеджменту, а також фінансової підтримки банку може виправити свою репутацію. Ці підприємства банк не повинен залишати без допомоги, надаючи її на умовах поручительства (гарантії). Другу частину підприємств можна визнати безнадійною, в ній встановлювати кредитні відносини не рекомендується.

З метою зниження ризику комерційних банків і забезпечення зацікавленості позичальників при укладенні кредитних угод під заставу матеріальних цінностей та основних засобів виробництва слід внести на розгляд законодавців таке:

- забезпечити законодавчу базу, форсувавши прийняття законів "Про іпотеку (заставу нерухомості)", "Про державну реєстрацію прав на нерухоме майно і операції з ним", "Про незалежну оціночну діяльність в Україні";
- створити законодавчу базу дослідження застави прав на земельні участки;
- розробити і впровадити ефективну систему судових і позасудових процедур звернення стягнення на заставлене майно відповідно до умов договорів про іпотеку; системі нотаріату розробити необхідну форму документації, пов'язаної з позасудовою процедурою;
- забезпечити методичну оцінку нерухомості;

- розробити і впроватити в практику надійні стандарти, правила і процедури іпотечного кредитування, які гарантують захист інтересів кредиторів і позичальників;
- звільнити від оподаткування та інших обов'язкових платежів і відрахувань виручку від реалізації заставного майна, яка має в повному обсязі спрямовуватися на погашення заборгованості перед банком;
- дозволити керівникам державних підприємств самостійно вирішувати питання передачі в заставу будь-якого майна, що перебуває на балансі конкретного підприємства;
- практикувати випадки, коли гарантом повернення банківського кредиту виступають регіональний фонд державного майна чи місцеві органи влади;
- установити єдині державні тарифи за послуги нотаріату при нотаріальному підтвердженні договорів застави з розрахунку обгрунтованих витрат цієї установи без прив'язки до вартості об'єкта застави.

Література:

1. Банковские операции. Часть II. Учетно-ссудные операции и агентские услуги: Учебное пособие / Под ред. О. И .Лаврушина. – М.: ИНФРА–М, 1996. – 208 с.
2. Банковское дело: Учебник / Под ред. О. И. Лаврушина. – М.: Финансы и статистика, 1998. – 576 с.
3. Сугоняко О., Кампо В., Жуков А. Конституція і розвиток банківської діяльності: актуальні правові проблеми // Вісник Національного банку України, 2000. – № 6. – С. 26 – 28.
4. Україна на роздоріжжі. Уроки з міжнародного досвіду економічних реформ / За ред. Акселя Зіденберга і Лутца Хоффманна К.: Видавництво "Фенікс". – 1998. – 477 с.

старший викладач кафедри грошового обігу і кредиту ТАНГ